

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

İLQAR NƏRİMAN OĞLU MƏMMƏDOV

**BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADI
RİSKLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİ**

İxtisas: 5308.01 – Ümumi iqtisadiyyat

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı - 2015

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Qiyəmət və qiymətləndirmə” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: İqtisad elmləri doktoru, professor
Xanhüseyn Hüseynağa oğlu Kazımlı

Rəsmi opponətlər: Əməkdar elm xadimi, iqtisad elmləri doktoru,
professor
Əli Qənbərəli oğlu Əlirzayev,

iqtisad elmləri namizədi, dosent
Yasəmən Əli qızı Əliyeva

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası

Dissertasiyanın müdafiəsi “20 ” may 2015-ci il saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin D 02.051 dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin dissertasiya şurası.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “20” aprel 2015-ci ildə göndərilmişdir.

D 02.051
Dissertasiya şurasının
elmi katibi i.e.n., dosent

M.M.Sadıqov

İşin ümumi xarakteristikası

Mövzunun aktuallığı. Məlumdur ki, insanın həyat fəaliyyəti müəyyən növ risklərlə bağlıdır. Onlar aşağı yaxud yüksək səviyyəli ola bilər. Lakin onlardan qaçmaq qeyri-mümkündür. Bu baxımdan menecmentdə riskli qərarlar qəbul etməkdən yayınan rəhbər təşkilat üçün təhlükəli sayılır.

Əmtəə və xidmətlərin istehsalında, reallaşdırılmasında əmtəə-pul və maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsində sosial-iqtisadi və elmi-texniki layihələrin reallaşdırılmasında iqtisadi risklər yaranır. Risklərin yaranmasının əsas səbəbləri qeyri-müəyyənlik, iqtisad, sosial-siyasi və ekoloji mühitin dəyişkənliyidir. Risk dərəcəsinin düzgün qiymətləndirilməsi və optimal qərarların qəbul edilməsi bacarığı menecer-mütəxəssislərə olan peşəkar tələbdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində risk təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Riskin səviyyəsinə müxtəlif amillərin məcmusu təsir göstərir ki, onları da səriştəli menecer uçota almalıdır. Neqativ nəticələrin minimumlaşdırılması məqsədlərinə nail olunması üçün risklərin idarə edilməsi zəruridir. Bütün bunlar müasir menecment təcrübəsində və nəzəriyyəsində iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə olunması məsələlərini öyrənən prinsipce yeni istiqamətin ayrılması zəruriliyini şərtləndirir.

Hazırda bütün biznes proseslər sürətlənir ki, bunun da səbəbi artan rəqabətdir. Bununla əlaqədar olaraq operativ reaksiya tələb edən qeyri-müəyyənlik riski artır. İqtisadi risklər istənilən təşkilatın, o cümlədən elmi-tədqiqat, istehsal, marketinq, kommersiya və digər fəaliyyət növlərini həyata keçirən istənilən təşkilatın istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin tərkib elementlərindən biridir. Bu risklər istənilən sahənin müəssisələrinə xas olan risklərdən formalaşır. Risklərin təhlili və qiymətləndirilməsi məsələləri iqtisadiyyat, idarəetmə, ekologiya və siyasət sferalarına toxunur. Bu zaman innovation-investisiya aktivliyinin təmin edilməsi sistemində risklərin idarə olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İşdə qarşıya qoyulan problemlərin aktuallığı müasir milli iqtisadi realıqda yaranan amillərlə müəyyən edilir.

Milli iqtisadiyyatın istənilən sahəsində müəssisənin fəaliyyət qabiliyyətinin itirilməsinin yüksək riskini daşıyan amillərdən biri ondan ibarətdir ki, son illərdə respublikanın iqtisadiyyatının tikinti və maliyyə sektorunun bütün müəssisəsinin fəaliyyəti beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmalıdır. Bu standartlara uyğun olmayan müəssisələr

bazarda rəqabət qabiliyyətli ola bilməz. Eyni standartlara keçid yüksək xərclərlə bağlıdır. Müəssisələrin əksəriyyəti isə belə proqramların maliyyələşdirilməsi üçün kifayət qədər vəsaitlərə malik deyil. Xüsusi vəsaitlərin çatışmazlığı şəraitində müəssisə xarici maliyyələşdirmə mənbələrindən istifadə etməyə məcburdur. Xarici maliyyələşdirmədə borclu, eləcə də investor (kreditor) üçün risk yüksəlidir. Bu şəraitdə menecment üçün iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi problemi daha mühüm xarakter alır. Belə ki, investor (kreditor) bu və ya digər layihə çərçivəsində üzləşəcəyi riskləri dərk etmədən layihəni maliyyələşdirməyəcəkdir.

Xarici maliyyələşdirmənin cəlb edilməsi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə olunması məsələlərini hərtərəfli öyrənilməsinə tələb edir. Müasir müəssisə kəskin rəqabət və elmi işləmələrin tətbiqinin aşağı səviyyəsində yaşamaq üçün risklərin səmərəli idarə olunmasını həyata keçirməlidir, daxili və xarici mühit amillərinin mənfə təsirlərinin minimumlaşdırılması proqramlarını işləyib hazırlamalıdır. Belə proqramların işlənilməsi istisnasız olaraq elmi əsaslara söykənməlidir. Müəssisə tərəfindən risklərin öyrənilməsi kifayət deyil, risklərin təsnifləşdirilməsi, təhlil olunması və düzgün qiymətləndirilməsi zəruridir. Risklərin qiymətləndirilməsi iki əsas kəmiyyət xarakteristikasından ibarətdir: birincisi, risk hadisəsinin baş verməsi ehtimalının, ikincisi isə risk növü üzrə maksimum mümkün itkinin qiymətləndirilməsidir. İqtisadi risklərin aşkar edilməsi, təsnifatı və qiymətləndirilməsi prosesində əldə olunan məlumatlar onların idarə olunması alqoritminin qurulmasını tələb edir ki, bu da son nəticədə müəssisənin bütün risklərdən mümkün itkilərinin azaldılmasına gətirib çıxarır.

Risklərə makroiqtisadi hadisə yaxud onların baş verməsi zamanı adekvat maliyyə kompensasiyası tələb edən maliyyə hadisəsi kimi baxmaq olar.

Yuxarıda qeyd olunan müddəalar dissertasiya mövzusunun seçilməsini, eləcə də elmi-tədqiqat işinin əsas məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsini şərtləndirmişdir.

Probleminin öyrənilmə səviyyəsi. İqtisadiyyatın maliyyə sektorunun iqtisadi risklərin idarə olunması məsələləri Q.A.Abbasov, Ə.Q.Əlirzayev, M.A.Əhmədov, A.İ.Bayramov, Ş.H.Hacıyev, R.T.Həsənov, T.Q.Hüseynov, X.H.Kazımlı, T.Ə.Quliyev, Q.N.Manafov, M.X.Meybullayev, İ.A.Mehdiyev, A.D.Muradov, V.M.Niftullayev,

Z.Ə.Səmədzadə, N.N.Xudiyev, A.Ş.Şəkəraliyev, K.A.Şahbazov, V.M.Şirəliyev və respublikanın digər alimləri tərəfindən işıqlandırılmışdır. Qeyd olunmalıdır ki, istənilən maliyyə və tikinti müəssisəsi iqtisadi fəaliyyəti nöqtəyi-nəzərindən normal müəssisədir və istənilən digər müəssisənin üzvləşdiyi risklərlə qarşılaşır. Lakin sahənin elə spesifik xüsusiyyətləri vardır ki, onlar iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə olunması mövzusunun transformasiya edir.

Xarici elmi ədəbiyyatda və tədris vəsaitlərində risklərin qiymətləndirilməsi və idarə olunması məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir. U.T.Balabanov, Z.Bədi, Y.Briqxem, S.V.Voldaytsev, S.N.Vorabyev, L.P.Qonçarenko, V.M.Qraçeva, Q.B.Kleyner, P.Kolb, A.B.Kolosov, D.A.Lapçenko, İ.A.Lyutiy, R.Merton, M.A.Roqov, R.Rodriqes, B.K.Falitsman, C.Van Xorn, B.B.Tsarev kimi müəlliflərin elmi işlərində qeyri-müəyyənlik və risk şəraitində müəssisənin fəaliyyəti, riskin nəzəriyyə və metodologiyası, risk növlərinin uçotu və təhlili problemləri, risklərin uçotu ilə investisiya proseslərinin iqtisadi-riyazi modelləşdirilməsi, eləcə də korporativ menecment çərçivəsində risklərin idarə olunması məsələləri dərinlən araşdırılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya tədqiqatının məqsədi daşınmaz əmlak bazarında iqtisadi risklərin idarə olunması sisteminin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi üzrə metodiki və praktiki tövsiyələrin işlənilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat işinin gedişində qarşıya qoyulan məqsədə nail olunması üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulur:

- iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə olunması sistemlərinin formalaşdırılmasına konseptual nəzəri yanaşmaları tədqiq etmək;
- risklərin yaranması səbəblərinin və təsnifatının təhlili;
- iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi meyarları və metodlarının müəyyən edilməsi;
- daşınmaz əmlaka investisiya qoyuluşunda iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi;
- iqtisadi risk şəraitində innovasiya siyasətinin formalaşdırılması üçün prioritet əhəmiyyət kəsb edən əsas makroiqtisadi tədbirlərin müəyyən edilməsi;
- tikinti kompleksi məhsulunun rəqabət qabiliyyətini aşkar etmək və qiymətləndirmək;
- daşınmaz əmlaka investisiya risklərinin eyniləşdirilməsi;

- daşınmaz əmlaka investisiya qoyuluşu üzrə iqtisadi risklərin azaldılması üzrə təklif və tövsiyələrin işlənilməsi;
- iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsinin səmərəli sisteminin işlənilməsi.

Tədqiqatın metodologiyası və nəzəri əsasları. Tədqiqatın metodoloji əsası qanunlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və hökumətinin, Mərkəzi Bankın normativ hüquqi aktları, eləcə də yerli və xarici ölkə alimlərinin bazar iqtisadiyyatının və bazar infrastrukturunu institutlarının fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sahəsində nəzəri və praktiki tədqiqatlarıdır.

Aparılan tədqiqatın və işlənmiş mexanizmlərin ümumi nəzəri əsasları risk nəzəriyyəsinin fundamental müddələrinin tikinti kompleksi məhsullarının, rəqabət qabiliyyətinin, əmtəə bazarlarının, tələb və təklifin, qiymətlərin formalaşmasına əsaslanır.

Tədqiqatda ekspert, dispersiya, statistik qruplaşdırma, risklərin nominal və son hədd kəmiyyətlərinin müəyyən edilməsi, amil və sistemli təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat obyektı - Azərbaycan tikinti sektorunda daşınmaz əmlaka investisiya qoyuluşu ilə bağlı iqtisadi risklərdir.

Tədqiqatın predmeti - daşınmaz əmlaka investisiya qoyuluşu ilə bağlı iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə olunması sisteminin inkişafının nəzəri və praktiki metodlarının məcmusudur.

Tədqiqatın informasiya bazasını - Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Vergilər Nazirliyinin materialları, Azərbaycan respublikası tikinti şirkətlərinin məlumatları, eləcə də internet şəbəkəsində investisiya fəaliyyəti üzrə informasiya təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi - iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi üzrə əlverişli sistemin qurulması və əsaslandırılması kimi aşağıdakılardan ibarətdir:

- iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsinin nəzəri əsasları müəyyən edilmişdir;
- iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi sisteminin işlənilməsi zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsinin iqtisadiyyatın tikinti sektoru müəssisələrində risk hadisələrinin baş verməsi ehtimalının aşağı salınmasına,

- eləcə də müəssisənin maliyyə itkilərinin potensial həcmünün azaldılmasına əsaslanan əsas prinsipləri müəyyən edilmişdir;
- risklərin idarə edilməsi sisteminin səmərəliliyinin müəssisənin daxili və xarici mühit amillərindən, risklərin idarə olunmasına yönəldilən vəsaitlərin ümumi həcmindən asılılığı müəyyən edilmişdir;
  - iqtisadi risk şəraitində innovasiya siyasətinin formalaşdırılması üçün prioritet əhəmiyyət kəsb edən başlıca makroiqtisadi tədbirlər müəyyən edilmişdir;
  - tikinti kompleksi məhsullarının rəqabət qabiliyyəti aşkar edilmiş və qiymətləndirilmişdir;
  - daşınmaz əmlaka investisiya qoyuluşu üzrə iqtisadi risklərin azaldılmasına dair təklif və tövsiyələr işlənmişdir;
  - iqtisadi risklərin idarə olunmasının səmərəli sistemi işlənmişdir.

İşin təcrübi əhəmiyyəti və aprobeasiyası ondan ibarətdir ki, işlənmiş müddəa, tövsiyə və nəticələr idarəetmə orqanları, eləcə də müəssisələr tərəfindən ölkənin inkişafının sosial-iqtisadi və regional layihələrinin formalaşdırılmasında iqtisadi risklərin azaldılmasının praktiki aləti kimi istifadə oluna bilər.

İşin əsas müddəaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində “Daşınmaz əmlakın qiymətləndirilməsi”, “İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi” və “İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi” fənlərinin tədrisində istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları müəllif tərəfindən “Fövqəladə vəziyyət risklərinin azaldılması və Xyogo prinsipləri” mövzusunda beynəlxalq simpoziumda (Bakı, 2010), “İqtisadi artımın intensiv inkişafı problemləri” mövzusunda respublika elmi-praktiki konfransında (Bakı, 2011) və “Milli iqtisadiyyatın inkişafı və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransda (Bakı, 2012) məruzə edilmişdir.

Elmi əsərlərin nəşri. İşin əsas nəticələri ümumi həcmi 4.86 ç.v. olan 10 işdə çap olunmuş və elmi-praktiki konfransların, seminarların materiallarının tərkibində və elmi jurnallarda təqdim olunmuşdur.

İşin quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil və nəticəni əhatə etməklə 169 səhifədən ibarətdir. İşdə 3 şəkil, 23 cədvəl və 135 adda istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın strukturu aşağıdakı kimidir:

Giriş

I Fəsil. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi sisteminin formalaşdırılmasına nəzəri-konseptual yanaşmalar

1.1. İqtisadi risklərin yaranmasının əsas konsepsiyasına elmi yanaşmalar

1.2. İqtisadi risklərin və onların subyektlərinin təsnifləşdirilməsinin meyarları və amilləri

1.3. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi xüsusiyyətləri

II Fəsil. Müasir təsərrüfatçılıq şəraitində iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi sisteminin inkişafı meyllərinin formalaşmasının tədqiqi.

2.1. Maliyyə-kredit xarakterli iqtisadi risklərin tədqiqi və qiymətləndirilməsi

2.2. İqtisadi risk şəraitində innovasiya-struktur siyasəti

2.3. Tikinti kompleksi məhsulunun rəqabət qabiliyyətinin risk qiymətləndirilməsi

III Fəsil. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

3.1. Müasir təsərrüfatçılıq şəraitində daşınmazın investisiyalaşdırılması mexanizmlərinin uzlaşdırılması yolları

3.2. Daşınmaz əmlakın investisiyalaşdırılmasında risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi proseslərinin təkmilləşdirilməsi

3.3. İqtisadi risklərin idarə edilməsinin kompleks sisteminin işlənməsi

Nəticə

İstifadə olunan ədəbiyyat

TƏDQİQATIN ƏSAS MƏZMUNU

1. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarəedilməsinin nəzəri əsaslarının tədqiqi

Risqlərin idarə olunması onların minimumlaşdırılması vasitəsilə həyata keçirilir. İqtisadi ədəbiyyatda risklər onların baş verməsi ehtimalının uçotu ilə mümkün itkilərin məbləği yaxud qərarların qəbulundan risklərin və xarici mühit risklərinin cəmi kimi qiymətləndirilir. Bəzi mənbələrdə risk neqativ hadisələrin baş verməsi ehtimalının mənfə nətəcələrin dərəcəsinə görə törəməsi kimi müəyyən edilir.

Bu mahiyyət açıqlamalarında hər şeydən əvvəl “risk” və “qeyri-müəyyənlik” anlayışları arasında qarşılıqlı əlaqə və fərqlər əks olunmur. İkincisi, riskin fərdi xarakteri, onun təzahür formaları uçota alınmır. Üçüncüsü, risk səviyyəsinin qiymətləndirilməsi meyarlarının istifadə olunan tərkibi əksər hallarda bir göstərici ilə məhdudlaşmışdır.

Yuxarıda qeyd olunanları əsas götürərək risklərin hər bir qrupunun onların xarici və daxili mənbələrinin mövcudluğunu, paralel fəaliyyətini fərz edərək onların daha konkret eyniləşdirilməsi mümkündür. Birinci qrup amillərə rəqiblərin fəaliyyətinin güclənməsi, əsas resurs və xidmət təchizatçılarının böhranı, topdansatış malgöndərənlərin ödəmə qabiliyyətini itirməsi, maliyyə bazarında dəyişikliklər, yeni texnologiyalar və s. daxildir. İkinci qrup amillərə isə əsas fondların, iş vaxtının, maliyyə daxilolmalarının itkiləri aid edilir.

Ümumiyyətlə, elmi hipoteza aşağıdakı kimi formalaşdırıla bilər: daimi fəaliyyət göstərən (keçid dövründə sürətlənən) təhlükə kimi riskləri sahibkarlıq və inzibati-bürokratik vasitələrlə ləğv etmək mümkün deyil, lakin onların mənfə təsirlərini menecmentin metodları ilə minimumlaşdırmaq olar. Bu zaman təşkilati risklərin münasibətlərin müvəqqəti xarakteri, sistemin əmələ gəlməsinin virtuallığı, təşkilati amillərin sistemliliyi kimi bir sıra şərtləri uçota alan aksiomatik konsepsiyasından istifadə olunmalıdır.

İqtisadi risk konsepsiyasının elmi bazasının əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- risklərin mənfə təsirlərinin minimumlaşdırılması xassəsi – uyğunlaşma;
- riskin korporativ vasitə və metodlarla müəyyən edilən dərəcəsi (səviyyəsi) – alternativlik;

- sistem yaratma prosesinin bərabərhüquqlu iştirakçılarının üfqi münasibətlərinin prioritetliyi;
- risklərin optimallaşdırılması;
- menecmentin funksiyalarının diversifikasiyası;
- struktur qərarlardan fərdi funksional qərarlara keçid;
- sahəvilikdən imtina edilməsi;
- məqsədli korporativ idarəetmənin inkişafı;
- özü təşkil olunmuş üfqi sistemlərin uçotu;
- məhdudiyyətlərin uçotunun mütləq xarakteri.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın səmərəliliyi göstəriciləri (əmək məhsuldarlığı, fondverimi, son məhsulun enerji və materialtutumluğu, kapital qoyuluşu, mənfəət norması, rəqabət qabiliyyəti və s.) hökumət sənədlərində öz əksini tapmalıdır. Dünyanın bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrində inflyasiyanın sürəti, büdcə kəsiri, ÜDM-in həcmi kimi az səmərəli göstəricilərdən istifadə olunur. Nəzərə alınmalıdır ki, son vaxtlarda ÜDM-in uçotunun qüvvədə olan qaydası inflyasiya hesabına mənfəətin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsinə səbəb olur. Bütün iqtisadi göstəricilər sabit qiymətlər üzrə yenidən hesablanarsa, bir çox sahələrdə mənfəət mənfəti kəmiyyətlə ölçülə bilər. Beləliklə, inflyasiya uçota alınmadan mənfəəti vergiyə cəlb etməklə dövlət defakto olaraq itkiləri vergiyə cəlb etmiş olur. Bununla da iqtisadiyyatın hətta sadə təkrar istehsalın təmin edilməsi üzrə qabiliyyəti itirilir.

Bu fenomen müəssisələr tərəfindən amortizasiya ayırmalarının xərclənməsi, xalis mənfəətin dəyərini itirmiş dövriyyə fondlarının əvəzlənməsinə yönəldilməsi, sadə təkrar istehsalın təmin edilməsi üçün zəruri və həddən artıq yüksək rentabelliğin əmtəənin qiymətinə daxil edilməsi formasında özünü büruzə verir. Müəssisələr öz bazar fəaliyyətini davam etdirmək üçün qeyri-leqal üsullardan istifadə edirlər ki, bu da öz növbəsində biznes üçün əlavə risklər yaradır.

Aparılan təhlillər nəticəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatında risk törədən başlıca amillər müəyyən edilmişdir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- beynəlxalq enerji resursları, mineral xammal və metal bazarında rəqabət aparmaq imkanları üzrə artan məhdudiyyətlər;
- ölkənin həyat fəaliyyətinin mühüm sferalarının tam deqradasiyası təhlükəsi;

- istehsalın modernləşdirilməsinə və texniki cəhətdən yenidən qurulmasına investisiya qoyuluşunun səmərəliliyinin aşağı olması;
- iqtisadiyyatın bütün sahələrində əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsi, rəqabət qabiliyyətinin azalması, eləcə də onun qeyri-sənayeləşməsi səviyyəsinin yüksəlməsi;
- toplanmış daxili borclar səbəbindən inflyasiyanın yüksəlməsi imkanları, əhalinin real gəlirlərinin və alıcılıq qabiliyyətinin kəskin aşağı düşməsi, həyat səviyyəsinin pisləşməsi;
- vergilərin hesablanması və ödənilməsi prinsiplərinin aşağı səmərəliliyi;
- iqtisadiyyatda dövlət sektorunun payının azalması, qəbul edilmiş özəlləşdirmə sxeminin fond bazarının formalaşmasına və fəaliyyətinə mənfi təsiri;
- iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sisteminin, iqtisadi təhlükəsizlik parametrlərinin formalaşdırılmasında dövlət büdcəsinin iqtisadi idarə olunmasının təmin edilməsində, qiymətlərə nəzarətdə çatışmazlıq riski;
- ekoloji risklərin artması;
- ictimai mülkiyyətin idarə edilməsi mexanizminin olmaması;
- elm və təhsilə himayədarlığın aşağı səviyyəsi.

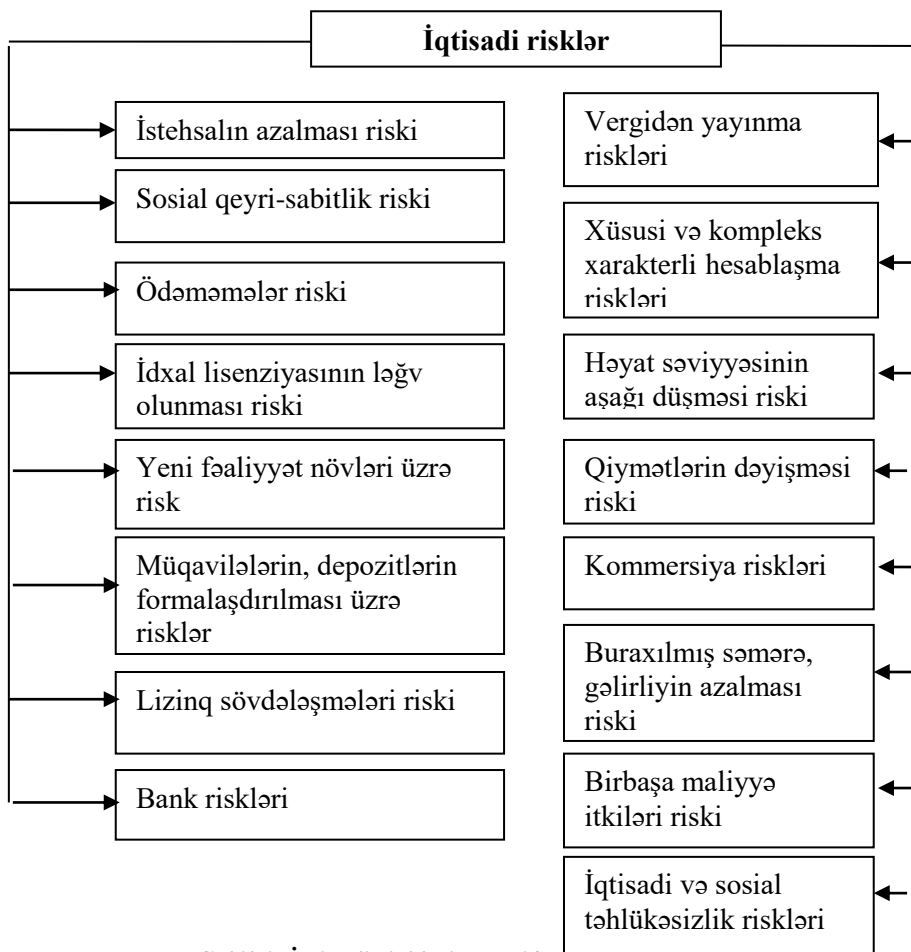
Qeyd olunan bütün amillər sosial-iqtisadi inkişafın cari mərhələsində inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mövcud olan və həlli yollarının tapılması tələb edilən problemlərdir.

2. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi sisteminin işlənməsi zəruriliyi

Risklərin idarə olunması prinsipləri özündə həlli təxirəsalınmaz xarakter daşıyan risklərin fərqləndirilməsini əks etdirir. Belə risklərin müəyyən edilməsinin başlıca meyarı həmin risklər üzrə maksimum mümkün itkilər, həmçinin mümkün müflisləşmə olmadan riskin öz üzərində saxlanması haqqında qərarın qəbul edilməsidir. Yüksək risk ehtimalı zamanı sığorta müdafiənin ən optimal üsulu deyil. Ona görə ki, sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalının aşağı və itkilərin baş verməsi ehtimalının kifayət qədər yüksək olduğu halda sığortadan istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Mümkün itkilərin yüksək həcmində və yüksək risk ehtimalında risklərin idarə olunması onların ixtisar olunmasını yaxud onlardan

kənarlaşmanı, risklərin baş verməsinin aşağı ehtimalında isə onların ötürülməsini (sığortalanmanı) nəzərdə tutur. Risklərdən mümkün itkilərin həcmi az olduqda və yüksək risk ehtimalı şəraitində onun saxlanması və ixtisarı, baş verməsi ehtimalı aşağı olduqda isə saxlanması zəruridir. Risk strategiyasının işlənilməsi və reallaşdırılması iqtisadiyyatın səmərəli inkişafına şərait yarada bilər. Bununla əlaqədar olaraq risklərin təsnifatına və idarə olunması metodlarına xüsusi diqqət yetirilir.

Şəkil 1. İqtisadi risklərin təsnifatı

Risklərin idarə olunması prosesində sığorta və zəmanət metodlarının rolu gücləndirilməlidir. Nümunə olaraq göstərilə bilər ki, İsveçrədə risklərə görə məsuliyyət üzrə zəmanətlər verən 100-ə qədər şirkət vardır. Respublikamızda da risklərin sığortalanması bazarının formalaşması üçün zəruri şərait yaradılmalıdır. Risklərin idarə olunması əsasən iki şərti təmin etməlidir: 1) məcmuu riskin qiymətləndirilməsinə istiqamətlənmiş ümumi risk siyasətinə uyğun olmaq; 2) siyasi, iqtisadi, sosial, texniki, texnoloji və ekoloji risklərin, eləcə də müəssisələrin ödəmə qabiliyyəti ilə bağlı risklərin qiymətləndirildiyi risk siyasətinin məqsədlərinə cavab vermək.

İqtisadi idarəetmənin mühüm vəzifəsi istehsal-təsərrüfat sistemi çərçivəsində mənfəət, likvidlik və risklər arasında optimal nisbətlərin tapılmasından ibarətdir

Risklərin hər bir növünə onların qiymətləndirilməsinin özünəməxsus üsul və metodları sistemi uyğun gəlir.

İsveç bank korporasiyasının təcrübəsinin uçotu ilə ölkə riskinin səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün risk amilləri sistemi aşağıdakı göstəricilərdən ibarət ola bilər: ÜDM-in həcmi və real artımı; investision nisbət; investisiyaların həcmi və səmərəliliyi; inflyasiyanın orta səviyyəsi; real daxili kreditin səviyyəsi (daxili pul disbalansı göstəricisi); vergi balansı (ÜDM-də vergilərin həcmi).

İnvestision nisbətin müəyyən edilməsi üçün aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$$C = \dot{I} : P \quad (1)$$

burada C – investision nisbət;

$\dot{I}$ – investisiyanın həcmi;

P – ümumi daxili məhsulun kəmiyyətidir

Ardıcıl olaraq investisiyanın səmərəliliyini aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

$$E = P_0 : C_0 \quad (2)$$

burada E – investisiyanın səmərəliliyi;

P_0 – ÜDM-in real artımının orta kəmiyyəti;

C_0 – investision nisbətin orta kəmiyyətidir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından istifadə edərək 2009-2013-cü illər üzrə investision nisbəti və kapital qoyuluşunun səmərəliliyini hesablamaq olar (cə.d.1).

*Cədvəl 1***2009-2013-cü illər üzrə investision nisbət və investisiyanın səmərəliliyi**

Göstəricilər	İllər				
	2009	2010	2011	2012	2013
Ümumi daxili məhsul, mln.man	35601,5	42465,0	52082,0	54743,7	57708,2
İnvestisiyaların həcmi, mln.man	7724,9	9905,6	12799,0	15407,2	17850,8
İnvestision nisbət	0,21	0,23	0,24	0,28	0,3
ÜDM-in real artımının orta kəmiyyəti, mln.man.	6863,5	9617,0	1776,7	2661,7	2964,5
Kapital qoyuluşlarının səmərəliliyi	0,88	0,97	0,13	0,17	0,16

Qeyd: Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, son illərdə investision nisbət və kapital qoyuluşunun səmərəliliyi xeyli azalmışdır.

Ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi səviyyəsinin aşkar edilməsi üçün növbəti göstəricilərin müəyyən edilməsi zəruridir: milli valyutanın real mübadilə məzənnəsi, ticarət balansı (əmtəələr FOB qiymətləri üzrə qiymətləndirilir), ixrac və idxalın (turizm, nəqliyyat, bank kreditləri və s. daxil edilməklə) həcmi, xarici ticarət əməliyyatları üzrə cari hesabın saldosu (mənfi saldo ölkənin xarici resurslardan asılılığını göstərir), ÜDM-in strukturunda ixracın payı (iqtisadiyyatın açıqlığı göstəricisi), ixracın təmərküzləşməsi (ixracın ümumi həcmində əsas növ əmtələrin ixracının payı).

3. İqtisadiyyatın tikinti-sektoru müəssisələrində iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə olunmasının əsas prinsipləri

Müasir mərhələdə investisiya siyasətinin əsas vəzifəsi iqtisadiyyatın sahələrinin – aqrar-sənaye sisteminin, yüngül, yeyinti və metallurgiya sənayesinin, nəqliyyatın, rabitənin, turizmin və tikintinin inkişafı olmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq investisiyalaşdırma üçün

ehtiyatların tapılması zəruridir. Bu ehtiyatlar büdcədənənar maliyyələşdirmə mənbələri (xüsusi kapitalın istifadəsinin stimullaşdırılması), amortizasiya (sürətli amortizasiyanın yüksəldilmiş dərəcəsinin tətbiqi), müəssisənin mənfəəti (güçəstli vergiyə cəlb etmə dərəcəsinin tətbiqinin uəotu ilə) və xarici investisiyalar ola bilər.

Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizlik problemlərinin həllinin miqyas və vacibliyini nəzərə alaraq real dəyər və nəzarət müddətləri göstərilməklə onların həllinin əsas istiqamətləri üzrə kompleks proqramın yaradılması zəruridir. Bu kompleks proqramın bazasında dövlət investisiya siyasəti qurulmalıdır. Ona görə də ardıcıl olaraq investisiya prosesinin stimullaşdırılması üzrə kompleks proqram işlənilməlidir. Müvafiq proqram aşağıdakı tədbirləri əhatə etməlidir:

- investisiya proqramlarını həyata keçirən müəssisələrin gücəstli vergiyə cəlb olunması, çəvik amortizasiya siyasətinin aparılması, investisiya layihələrini maliyyələşdirən banklara müəyyən gücəstlərin edilməsi, daha mühüm layihələrin maliyyələşdirilməsində dövlətin iştirakı;
- yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsinin və ardıcıl olaraq inflyasiya səviyyəsinin aşağı salınması;
- korporativ qiymətli kağızlar bazarının inkişafının stimullaşdırılması, o cümlədən səhmdarların hüquqlarının gözlənilməsinə nəzarətin təşkili, fond bazarı iştirakçılarının sıx qarşılıqlı fəaliyyəti;

Azərbaycanda investisiya mühitinə təsir göstərən amillər bir sıra risk amillərindən ibarətdir. Onları iriləşdirilmiş şəkildə 3 qrupda birləşdirmək olar: a) sosial-siyasi vəziyyət; b) iqtisadi tərkib; c) hüquqi təminat. Xarici investor nöqtəyi-nəzərindən riskə xarici layihəyə yönəldilmiş vəsaitlərin itkisi ehtimalının kəmiyyət qiymətləndirilməsi kimi baxılır.

Ölkəyə birbaşa investisiyaların cəlb olunması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- investisiya mühitinin daha da təkmilləşdirilməsi;
- investisiyaların qorunması və stimullaşdırılması üzrə xarici ölkələrlə müqavilələrin bağlanması;
- xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması;
- biznes-mərkəzlərin yaradılması və onların inkişafı;

- Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti tərəfindən potensial layihələrə birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunması, layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- xarici investisiyaların cəlb olunmasına, yerli və xarici sahibkarlarla işgüzar əlaqələrin genişlənməsinə, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda potensial biznes layihələr haqqında informasiyanın yayılmasına istiqamətləndirilmiş biznes-forumların, işgüzar görüşlərin və digər tədbirlərin keçirilməsi.

Nəticəsinin qeyri-müəyyənliyinin yüksək dərəcəsinə malik olan layihələrin maliyyələşdirilməsində ixtisaslaşan vençur kapitalı firmaları investisiyanı ssuda formasında deyil, vençur tərəfindən yaradılan səhmdar kapitalın böyük hissəsinin əvəzində təqdim etməlidirlər. Vençur kapitalına görə gəlirin əsas forması – start şirkətlərin yaratıcıları və fond bazarında vençurun səhmlərinin kotirovka olunmasına başlanmasından ötən 5 il ərzində onları maliyyələşdirən tərəfdaş fondlar tərəfindən reallaşdırılan mənfəət də bununla müəyyən edilir.

Perspektiv kapital qoyuluşlarında kapitalın kəmiyyəti risk dərəcəsi ilə qiymətləndirilir. Vençur kapitalında risk dərəcəsi müxtəlif meyarların, o cümlədən kapitalverimi və kapitalın rentabelliyyənin uçotu ilə ifadə oluna bilər. Kapitalverimi yaxud kapitalın dövriyyə sürəti gəlirlərin kapital qoyuluşuna nisbəti olmaqla aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$K_0 = O_b : K_b \quad (3)$$

burada K_0 – kapitalverimi yaxud kapitalın dövriyyə sürəti;

O_b – illik gəlirlərin həcmi;

K_b – kapital qoyuluşudur.

Kapitalın rentabelliyyəni yaxud kapital qoyuluşuna görə mənfəət norması mənfəətin əsas kapitalla olan faiz nisbətidir və aşağıdakı düsturla müəyyən edilir.

$$P_k = M_f : K_b \times 100 \quad (4)$$

burada P_k – kapitalın rentabelliyyəni;

M_f – mənfəətin faiz nisbəti;

K_b – kapital qoyuluşudur.

İstehsal edilmiş və reallaşdırılmış əmtənin rentabelliyyəni mənfəətin gəlirlərin həcmində olan faiz nisbəti ilə ölçülür və aşağıdakı kimi müəyyən edilir.

$$P_t = M_f : O_b \times 100 \quad (5)$$

burada P_t – istehsal edilmiş və reallaşdırılmış əmtəənin rentabelliği;

M_f – mənfəətin faiz nisbəti;

O_b – illik gəlirin həcmidir.

Müvafiq faktiki məlumatlardan istifadə edərək vençur kapitallaşdırılması şəraitində risk dərəcəsinin proqnoz göstəricilərini hesablamaq olar (cəəd. 2).

Cədvəl 2

Tikinti şirkətlərinin vençur investisiyaşdırılmasında risk dərəcəsinin proqnoz göstəricilərinin hesablanması

Göstəricilər	İllər					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ATSC «Kenan Construction»						
İllik gəlirin həcmi, min.man	2061,3	6229,3	9143,9	12500	16700	22300
Kapital qoyuluşu, min.man	19547	33629,7	48673,7	50000	22266,7	16518,5
Kapitalverimi	0,1	0,19	0,19	0,25	0,75	1,35
Mənfəət, min.man	38,4	10,7	22,1	100,0	178,1	198,2
Kapitalın rentabelliği	0,2	0,03	0,05	0,2	0,8	1,2
İstehsal edilmiş və reallaşdırılmış əmtəənin rentabelliği	1,86	0,17	0,24	0,8	1,07	0,89
ATSC «Caspian Modular Building»						
İllik gəlirin həcmi, min.man	15005,3	33091,2	18856,5	25800	35700	43200
Kapital qoyuluşu, min.man	35388	387736,7	395420,4	103200	44625	29793
Kapitalverimi	0,04	0,09	0,05	0,25	0,80	1,45
Mənfəət, min.man	179,4	812,8	72,4	258	357	387,3
Kapitalın rentabelliği	0,05	0,21	0,02	0,25	0,80	1,30
İstehsal edilmiş və reallaşdırılmış əmtəənin rentabelliği	1,20	2,46	0,38	1,00	1,00	0,90
ATSC «Azər Körpü»						
İllik gəlirin həcmi, min.man	46500,1	27821,5	33368,1	42000	48500	54300
Kapital qoyuluşu, min.man	74950,4	46368,2	20923,8	24000	22558,1	14675,7
Kapitalverimi	1,03	0,60	1,60	1,75	2,15	3,70
Mənfəət, min.man	1074,9	632,6	751,9	1044,0	1184,3	983,3
Kapitalın rentabelliği	1,43	1,36	3,59	4,35	5,25	6,70
İstehsal edilmiş və reallaşdırılmış əmtəənin rentabelliği	2,31	2,27	2,25	2,49	2,44	1,81

Mənbə: ATSC «Kenan Construction», ATSC «Caspian Modular Building», ATSC «Azər Körpü»-nün məlumatları

İtkilərin həcmi bütün xüsusi resurslarla müqayisə olunmalıdır ki, bu da kapital itkisinin investorun müflisləşməsinə gətirib-gətirməyəcəyini müəyyən etməyə imkan verir. İtkilərin maksimum həcmnin xüsusi maliyyə resurslarının həcminə olan nisbəti risk əmsalını müəyyən edir.

$$K_r = U : M_x$$

burada K_r – risk əmsalı;

U – itkilərin maksimum mümkün həcmi;

M_x – xüsusi maliyyə resurslarının həcmidir.

Kapital qoyuluşunun müxtəlif variantları üzrə risk əmsalının müəyyən edilməsi əsasında daha aşağı riskli variantı müəyyən etməklər olar.

İtkilərin və resursların qeyd olunan nisbətlərinin təhlili əsasında təcrübədə müəyyən edilmişdir ki, optimal risk əmsalı 0,2-0,4-ə bərabərdir. K_r 0,7-dən yüksək olması zamanı investorun müflis olması təhlükəsi yaranır.

4. İqtisadi risk şəraitində innovasiya siyasətinin formalaşdırılması üzrə makroiqtisadi tədbirlərin işlənilməsi

İqtisadiyyatın idarə olunmasında xarici investisiyaların cəlb olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Milli iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb olunmasının yüksək əhəmiyyətliyi praktiki olaraq qəbul olunmuşdur. Bu vəsaitlərin axınının təmin edilməsi üçün zəruri şəraitin, mümkün investorların ölkənin siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyinə inamının yaradılması əhəmiyyətlidir.

Uğurlu müəssisə investisiya cəlb edilməsini sübut etməli, xarici tərəfdaşlara öz inkişaf strategiyasının dayanıqlı variantlarını təklif etməlidir. Xarici korporasiyalarla ən iri təsərrüfat komplekslərinin bərabərhüquqlu, səmərəli əməkdaşlığa necə nail olacaqları ilə bağlı mühüm və hələlik açıq olan məsələ xüsusi diqqət kəsb edir. Bu məsələni həll edərək müəssisələrin xaricdə yerləşən korporasiyaların filiallarına çevrilməsi riskləri ilə hesablaşmaq lazımdır. Bu risklər milli rəqabət qabiliyyətli tikinti istehsalının formalaşması üçün impuls olaraq birbaşa investisiyalardan prioritet istifadə kursunun həyata keçirilməsi ilə aradan qaldırılmalıdır.

Müqayisə olunan qiymətlərdə yerinə yetirilən tikinti işlərinin tikintidə məşğul olanların dinamikası ilə müqayisəsi göstərdi ki, hazırda

Azərbaycanın tikinti kompleksində iqtisadi fəallıq zəifləyir, istehsal resurslarından istifadənin səmərəliliyi və tikinti istehsalının rentabelliği azalır.

Cədvəl 3

Azərbaycanda tikinti fəaliyyətinin əsas iqtisadi göstəriciləri

Göstəricilər	İllər							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013-ci ildə 2007-ci ilə nisbətən %-lə
Ümumi əlavə dəyər, mln.man	1892,0	2800,3	2554,3	3439,7	4141,0	4993,9	6828,9	360,9
Yerinə yetirilən işlərin həcmi, mln.man	2702,4	3785,6	3484,9	4531,4	6115,0	7716,0	8721,1	322,7
Ümumi mənfəət/itkilər, mln.man	104,4	157,9	159,3	187,3	305,1	129,7	256,6	245,7
İşçilərin orta illik sayı, min. nəfər	63,1	71,9	63,5	66,4	78,1	94,7	101,1	160,2
Əsas fondların dəyəri, mln.man	1259,4	1735,0	2200,2	2392,8	2564,0	2676,8	3172,2	251,8
İstismara verilmiş binaların ümumi sahəsi, min.man	1616	1845	1501	2049	2033	2147	2403	148,7
Tikinti istehsalının rentabellik səviyyəsi, %	3,8	4,1	4,5	4,1	4,9	1,6	2,9	-----

Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Cədvəldən göründüyü kimi, yerinə yetirilmiş tikinti işlərinin həcmi dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə qabaqlayır ki, bu da material xərclərinin üstün artımı hesabına iqtisadi səmərəliliyin azalmasını təsdiq edir.

Tikinti kompleksi müəssisələrində menecmentin müasir prinsiplərinin tətbiqi prosesi sürətləndirilməlidir. Texnoloji amillərlə bağlı problemin mövcudluğu qəbul olunmalı və o həll edilməlidir. O, xammalın son məhsula çevrilməsi üzrə diskret prosesin texniki elementi kimi deyil, məhsulun istehsalını, anbarlaşdırılmasını, satışını, xidmətləri əhatə edən bütöv bir prosesdir. Sadalanan əməliyyatlar təsərrüfat və ilk növbədə maliyyə parametrləri üzvi surətdə bağlıdır. Texnoloji amil həmçinin zəruri təşkilati-maliyyə şəraitinin yaradılmasını, investisiyaların cəlb olunmasını, kadr hazırlığını və s. əhatə edir.

Tikinti müəssisənin dayanıqlı inkişafının idarə edilməsi üzrə innovasion sistemin formalaşdırılmasının əsasında fikrimizcə, təsərrüfat subyektlərinin (müəssisələrin) xarici mühit obyektlərinə (rəqiblərə, malgöndərənlərə, istehlakçılara) təsir üsullarından ibarət innovasion strategiyası durur.

Innovasiya strategiyası aşağıdakı kompleks tədbirlərdən ibarətdir:

- istehsal, maliyyə və heyətin idarə olunmasına innovasion yanaşmanın bazasında tikinti müəssisəsinin iqtisadi strategiyasının formalaşdırılması;
- tikinti müəssisəsinin idarə olunmasının xətti-funksional sistemindən qarışıq funksional-matris strukturuna keçid əsasında idarəetmənin təşkilati strukturunun yenidən qurulması.

Azərbaycanda inkişafın yeni innovasion yoluna keçid üçün zəminlər formalaşmışdır. Ölkə əmək resursları (məsələn, elmi işçilər) ilə yüksək səviyyədə təmin olunmuşdur, lakin innovasion ideya və layihələrdən yalnız 5% həddində istifadə olunur. Ölkə öz ərazisində onun istehsal ixtisaslaşmasına uyğun olan texniki və texnoloji ali məktəblərin, elmi-tədqiqat institutlarının təmərküzləşməsinin yüksək səviyyəsinə malikdir. Bakı, Gəncə, Naxçıvan və digər şəhərlərin diversifikasiya olunmuş mərkəzləri ərazi innovasion fəaliyyətin inkişafına güclü stimula verə bilirlərki, bu da onların sürətli iqtisadi və elmi-texniki tərəqqisini təmin edə bilər.

Yeniliklərin və yerli istehsal məhsullarının dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinin təhlili baza sahələrdə innovasiyanın inkişafını

tələb edir. Bundan ötrü ən məqbul forma dünya təcrübəsində sınaqdan keçirilmiş, maliyyə və material resurslarını innovasion inkişafda təmərkləşdirməyə imkan verən istənilən strukturlardır.

Innovasiya prosesinin yeni təşkilati strukturları bazar tələbatına istiqamətlənir. Dövlət və bələdiyyə idarətmə orqanlarının ərazi müəssisələri qarşılıqlı fəaliyyəti məqsədəuyğun sayılır. Ona görə ki, bu onları kiçik müəssisələrin bütün üstünlüklərinə malik riskli biznesin yaradılmasına sövq edə bilər. Qeyd olunan üstünlüklər əsasən yeniliklərin innovasiya prosesinin mərhələləri üzrə sürətlə həyata keçirilməsindən, texnika və texnologiyada dəyişikliklər, bazar dəyişikliklərinin dinamikasına, rəqiblərin və məhsul istehlakçılarının davranışına operativ reaksiya göstərilməsindən ibarətdir.

Ərazi idarətmə orqanları üçün innovasiya problemlərinə onların potensial imkanları prizmasından baxmaq lazımdır. Bu zaman koordinasiya idarətmə strukturlarının yaradılmasını nəzərdə tutan innovasiya zonalarının formalaşdırılması məqbul hesab olunur. Onların bilavasitə ali təhsil müəssisələrinin və mühəndis mərkəzlərinin bazasında təşkili alternativ variant ola bilər.

Innovasiya zonasında (texnopolis, texnopark, inkubator mərkəzləri) kadr hazırlığı ilə əlaqədar elmi-texniki səviyyəsinə görə etalon istehsalın bazasında qabaqcıl texnika, texnologiya, idarətmə sistemi, təsərrüfatçılığın bazar prinsipləri və metodları işlənir. Belə zonaların fəaliyyəti ilə yeniliklərin sahəvi diffuziyası üçün şərait və mühit formalaşır.

5. Tikinti kompleksi məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi

Müəllifin fikrincə, mövcud şəraitdə dövlət strukturları tərəfindən tikintidə keyfiyyət menecmenti konsepsiyası işlənilməlidir. Dayanıqlı keyfiyyət menecmenti konsepsiyası və qaydaları tikinti firmalarına olan müvafiq tələbləri əks etdirməklə səlahiyyətli dövlət orqanlarına bütün tikinti biznesini nəzərdə saxlamağa imkən verə bilər.

Səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən tenderlərdə İSO 9001: 2000 standartına uyğunluq sertifikatının olması, müştərilərlə iş təcrübəsi və müştərilərin rəyləri, müstəqil auditin aparılmasının nəzərə alınması səmərəli ola bilər. Bu və yə digər tələblər tikintidə etibarlı tərəfdaşın seçilməsinin əsas məqsədi olmalıdır.

Rəqabətqabiliyyətinin iqtisadi göstəriciləri qrupuna daxili və xarici bazarda satış həcmi, idxal və ixracın dəyəri, ixrac imkanlarından tam istifadə olunması, risklərin qənaətbəxş idarə olunmaması ilə bağlı itkilər, idxalın əvəz olunması effekti kimi kommersioniya göstəriciləri də daxil edilməlidir.

Yuxarıda göstərilən məhsulun rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi prosesində nəzərə alınması tövsiyyə olunur.

Rəqabətqabiliyyətli olmayan məhsul buraxılışından itkilər riski ümumi məhsul buraxılışında bu məhsulun payı kimi qiymətləndirilərək aşağıdakı düstura müəyyən edilir:

$$P_n = B_2 : (B_1 + B_2), \quad (7)$$

burada P_n – rəqabət qabiliyyətli olmayan məhsul buraxılışından itkilər riski;

B_1 – daxili və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətli məhsul buraxılışı;

B_2 – rəqabət qabiliyyətli məhsulun faktiki buraxılışı.

Texniki səviyyəsinə görə məhsulun rəqabət qabiliyyətinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi bazarda təklif olunan məmulatın inteqral texniki səviyyə göstəricisinə nisbəti kimi müəyyən edilə bilər:

$$K_{r.s.} = K_b : K_n, \quad (8)$$

burada $K_{r.s.}$ - texniki səviyyəsinə görə məhsulun rəqabət qabiliyyətinin miqdar kəmiyyəti;

K_b – bazarda təklif olunan məmulatın inteqral texniki səviyyə göstəricisi;

K_n – bazarda daha yaxşı nümunəvi məmulatın inteqral texniki səviyyə göstəricisi.

Qiymət üzrə rəqabətqabiliyyətliliyi göstəricisi çatdırılma, saxlanılma üzrə xərclərin, normativ yararlılıq müddətinin, müqayisəli parametrlər üzrə rəqabətli məhsulun qiymətinə zəmanətin uçotu ilə, aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$K_q = K_m : K_r, \quad (9)$$

burada K_q – qiymət üzrə rəqabət qabiliyyətliliyi əmsalı;

K_m – məhsulun qiyməti;

K_r – rəqabətli məhsulun qiymətidir.

Rəqabətqabiliyyətliliyi göstəricilərinin hesablanılmasında istehsalçı zəmanətindən istifadə etibarsızlıq göstəricisi kimi məhsuldan imtina riskinin uçotudur.

Beləliklə, rəqabətqabiliyyətliliyin inteqral göstəricisi aşağıdakı düsturla müəyyən edilə bilər:

$$K_{rq} = (K_b \times K_m) : (K_n \times K_r), \quad (10)$$

burada K_{rq} - məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin ümumi inteqral göstəricisi;

K_b - bazarda təklif olunan məmulatın inteqral texniki səviyyə göstəricisi;

K_m – məhsulun qiyməti;

K_n – bazarda daha yaxşı nümunəvi məmulatın inteqral texniki səviyyə göstəricisi.

K_r – rəqabətli məhsulun qiymətidir.

Məhsulun aşağı rəqabətqabiliyyətliliyi istehsalın ümumi tənəzzülü, servis xidmətinin və satış şəbəkəsinin inkişafının aşağı səviyyəsi, istehlakçıların sürətlə dəyişən tələblərinə istehsalçıların zəif reaksiyası ilə izah oluna bilər.

6. Daşınmaz əmlaka investisiya qoyuluşunda iqtisadi risklərin minimumlaşdırılması yolları

Daşınmaz əmlak investisiyalarına xas olan risk mənbələrinin ilkin siyahısı ümumi şəkildə aşağıdakı kimi ifadə olunabilir: daşınmaz əmlakın idarə olunması riski; inzibati risk; likvidlik riski; sektor (sahəvi) riski; tikinti və texnoloji risklər; fiziki aşınma və köhnəlmə riskləri; ekoloji risk; inflyasiya və reinvestisiyalaşdırma riski; kredit riski; qanunvericiliklə tənzimləmə riski.

Daşınmaz əmlakın idarə olunması riski investisiya və daşınmaz əmlak üçün demək olar ki, unikaldır. Belə ki, maliyyə bazarında alternativ investisiyalar üçün idarəetmə riski minimum səviyyədədir.

Müasir investor üçün maliyyə və investisiya bazarlarında, sahələr və hətta milli iqtisadiyyat miqyasında böhranlar investisiya layihələrinin reallaşdırılması məqsədilə qərarların qəbulu strategiya və meyarlarının seçilməsində xəbərdarlıq hadisələridir.

Müasir investor yalnız investisiya layihəsinin reallaşdırılmasından gözlənilən mənfəəti bilmək istəmir, o həm də iqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə əvvəlcədən görmək istəyindədir. Bundan əlavə, investor hadisələrin arzuolunmaz gedişi zamanı itkilərin gözlənilən kəmiyyəti barədə də düşünür. O, mənfəət və onunla bağlı risk səviyyəsinin nisbəti əsasında qərar qəbul edəcəkdir. Hər bir investor öz

mənfəətini maksimumlaşdırmağa və həmin mənfəətin əldə olunması ilə bağlı riskləri minimumlaşdırmağa səy göstərəcəkdir.

Məlum olduğu kimi, yüksək gəlirlilik dərəcəsi yüksək riskə görə ödənişdir. Bu asılılığı aktivlər portfelinin formalaşdırılması hesabına dəyişmək olar. Riskin müəyyən səviyyəsində investisiya olunan kapitalın gəlirlilik dərəcəsini maksimumlaşdırmaq investisiyalara görə portfel yanaşmasına imkan verir.

Təcrübə göstərir ki, daşınmaz əmlakın investisiya portfelinə daxil edilməsi riskin azaldılmasına və portfelin gəlirliliyinin artırılmasına imkan verir. Bundan əlavə, digər investisiya aktivlərlə müqayisədə daşınmaz əmlaka yönəldilən investisiya az risklidir.

Əgər risk gəlirin əldə olunmaması ehtimalı vasitəsilə qiymətləndirilərsə, onda nominal gəlirlərin əldə olunmaması ehtimalının nominal riskə, real gəlirlərin itirilməsi ehtimalının real riskə aid edilməsi tam əsaslandırılmış kimi təsəvvür olunur.

Daşınmaz əmlaka investisiya qoyuluşu üzrə nominal və real risk çox yüksək ola bilər. Bu zaman real risk inflyasiya və icarə dəyərinin, eləcə də kapital dəyəri və icarə dəyərinin ümumi korrelyasiyası ilə əhəmiyyətli dərəcədə azaldıla bilər.

Azərbaycanda daşınmaz əmlak bazarının vəziyyətinin və inkişafının təhlili, eləcə də sahənin geridə qalması risklərinin aradan qaldırılması üzrə əsas nəticələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- sahənin texniki və texnoloji potensialının aşağı səviyyəsi, avadanlığın yeniləşdirilməsi zəruriliyi dövlət himayədarlığının məqsəduyğunluğunu, sahənin inkişafı üçün investisiyanın formalaşdırılması məqsədilə əhalinin və sponsorların vəsaitlərinin cəlb olunmasını diqqətə edir;

- yerli və xarici investorların cəlb olunması sahə üçün qabaqcıl texnologiyanın ötürülməsini, investorların bazar maraqlarını uçota alan etibarlı marketinq tədqiqatlarının təşkili ilə möhkəmləndirilməlidir;

- inkişaf etmiş ölkələrdə daşınmaz əmlak bazarının inkişafı təcrübəsindən istifadə bu ölkələrlə əməkdaşlığa gətirib çıxarmalıdır. Qeyd olunan əməkdaşlığa rəqabətin artırılması yolu ilə deyil, məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin müxtəlif formalarının işlənilməsi və tətbiqi müştərək müəssisələrin yaradılması və onun əsasında konkret fəaliyyət

sferalarında risklərin müəyyən edilməsi hesabına nail olunmalıdır;

- tətbiq edilən güzəştlərin elmi-texniki siyasətin potensial səmərəliliyi tədbirlərinin və risklərin monitorinqinin aparılması zəruridir.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları müəllifin dərc olunmuş əsərlərində aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Казымлы Х.Г., Мамедов И.Н. Причины возникновения рисков и их классификация // Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Bakı: Elm, 2008, № 2. С. 83-86 (0.29 п.л.).

2. Мамедов И.Н., Гусейнова С.Х., Казымова А.Х. Методы оценки и минимизации рисков // İqtisadiyyat və Audit. Bakı: 2008, №12 С. 15-18 (0.48 п.л.).

3. X.H Kazımlı, İ.N.Məmmədov, S.X. Hüseynova, Ə.X. Kazımova İnkışaf potensialının müəyyənləşdirilməsində iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsinin rolu // İqtisad Elmləri: nəzəriyyə və praktika. Bakı: «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2009, № 1/2. С. 57-63 (0.86 п.л.).

4. Мамедов И.Н. Риски в современном менеджменте: цели и особенности управления // Проблемы управления. Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2009, №3 (32). С 196-198 (0.38 п.л.).

5. Мамедов И.Н. Методы воздействия на риск // «Fövqəladə hallar riskinin azaldılması və Нуоқо Prinsipləri» mövzusunda 25-26 noyabr 2010-cü ildə keçirilmiş Beynəlxalq Simpoziumun materialları. Bakı: “Tİ-MEDIA” şirkətinin mətbəəsi, 2010. С. 138-141 (0.37 п.л.).

6. Мамедов И.Н. Идентификация рисков инвестирования на рынке недвижимости // «İqtisadi artımın intensiv inkışaf problemləri» (Respublika Elmi-praktiki konfransın materialları) Bakı: “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2011. С. 175-178 (0.19 п.л.).

7. Мамедов И.Н. Основные принципы управления рисками // Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri. Humanitar Elmlər Seriyası. Bakı: “Odlar Yurdu” nəşriyyatı, 2011, № 32. С. 85-90 (0.77 п.л.).

8. Мамедов И.Н. Банковские риски при ипотечном кредитовании // Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri. Humanitar Elmlər Seriyası. Bakı: “Odlar Yurdu” nəşriyyatı, 2012, № 33. С. 59-63 (0.58 п.л.).

9. Мамедов И.Н. Объективные и субъективные причины возникновения экономических рисков // «Milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi» (Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları) Bakı: «Kooperasiya» mətbəəsi, 2012. С. 281-285 (0.43).

10. Мамедов И.Н. Риски при инвестировании в недвижимость и их диверсификация // Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri. Humanitar Elmlər Seriyası. Bakı: “Odlar Yurdu” nəşriyyatı, 2014, № 39. С. 30-33 (0.51)

Мамедов Ильгар Нариман оглы

Оценка и управление экономическими рисками в условиях рыночных отношений

АНОТАЦИЯ

В диссертации, исследованы экономические риски, связанные с инвестированием на рынке недвижимости.

Актуальность работы в современных экономических отношениях основывается на решении проблем на примерах инвестиций и инноваций, разработки концепции экономических рисков, а также определяют теоретическую и практическую актуальность исследования.

В диссертационной работе разработанные положения и рекомендации могут быть использованы органами управления, а также предприятиями рыночных структур в качестве практического инструмента минимизации экономических рисков при формировании социально-экономических и региональных проектов развития страны.

Были проведены исследования и разработаны механизмы базирующиеся на фундаментальных положениях теории риска, конкурентоспособности, спроса и предложения, ценообразования. Также были исследованы законы, нормативно-правовые акты Президента и Правительства Азербайджана, а также зарубежная практика. Применены в работе теоретические и практические исследования отечественных и зарубежных ученых.

Управление экономическими рисками органично вплетается в формирующуюся и функционирующую парадигму менеджмента, в которой подсистема риск-менеджмента рассматривается как неотъемлемая составляющая управления стоимостью, капитализацией и инвестиционной привлекательностью экономической системы.

Данные, полученные в ходе выявления, классификации и оценки экономических рисков требуют формализации, выражающейся в построении функций управления видами риска, совокуп-

ность которых складывается в модель, которая в свою очередь может быть оптимизирована, что будет означать минимизацию возможных потерь предприятия от всех видов риска.

Mammadov Ilgar Nariman oglu

**Valuation and management of economic risks in the situation
of market relations**

SUMMARY

In this dissertation, author researched the economic risks associated with investing into the real estate market.

Relevance of the subject research in the modern economic relation is justified (both in theory and the practice) by problem solving based on examples of investment and innovations, and development of the concept of economic risks.

Conclusions and recommendation presented in the dissertation can be used by governing bodies and the enterprises as the practical tool to minimize economic risks when scoping social-economic and regional developmental projects across the country.

In the dissertation, author analyzed risks inherent to the real estate market of Azerbaijan and developed mechanism based on fundamental provisions of risk theory, competitiveness, supply and demand, and pricing.

The Laws, normative legal acts of the President and the Government of Azerbaijan, and also foreign practices were investigated. In subject work, theoretical and practical researches by domestic and foreign scientists are applied.

Management of economic risks is an organic part of a functioning paradigm of management, where the risk management sub-system is considered as the integral component of cost, capitalization, and economy's investment appeal management system.

Data obtained during identification, ranking and valuation of economic risks must be formalized in the way of establishing the risk-type management functions which comprise a model that can in turn be opti-

mized, thus meaning the minimization of possible losses resulted from all types or risk of the enterprise.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

МАМЕДОВ ИЛЬГАР НАРИМАН ОГЛЫ

**ОЦЕНКА И УПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИМИ РИСК-
КАМИ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Специальность: 5308.01.«Общая экономика»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по экономике**

БАКУ-2015

